

TANULMÁNY

Péteri Lóránt

„A MI NÉPÜNK AZ ÖN NÉPE, DE AZ ENYÉM IS...”*

Kodály Zoltán, Kádár János és a paternalista gondolkodásmód

Több írásomban foglalkoztam már azzal: milyen mozgástérrel rendelkezett, milyen pozíciót töltött be Kodály Zoltán a magyar államszocializmus általános politikai, művelődéspolitikai, tudományos, kulturális és zenészsakmai mezőiben.¹ A jelen szövegben igyekszem elkerülni az átfedéseket a korábbi fejtegetésekkel. Csupán egyetlen, az eddigiekben részletesen még nem taglalt jelenségre összpontosítok: Kodály Zoltán és Kádár János személyes kapcsolatára. Jelenlegi ismereteim szerint kommunikációjuk nem vált rendszeressé, és nem kis részben általánosságok, illetve szimbolikus ügyek körül mozgott. Hol explicit, hol implicit módon folytatott párbeszédük tárgya nem utolsósorban egymás és önmaguk pozicionálása volt. Mindez talán mégsem érdektelen, ha megfontoljuk, hogy a párbeszéd egyik résztvevője a modern magyar művelődéstörténet kiemelkedő hatású alakja, a másik pedig az a politikus, aki 1956 utolsó, véres hónapjaiban megalapozta a 20. századi magyar történelem leghosszabb ideig fennálló rezsimjét, s 32 éven át irányította is azt.² Megítélésem szerint a dialógus értelmezéséhez a kulcsot a paternalizmus jelensége, pontosabban a paternalista érvelés és a paternalista attitűd alakzatai adják. Ezt az álláspontot fejtem ki a tanulmány zárószakaszában.

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Első változata a 70 éves Berlász Melinda tiszteletére 2012. november 29-én az MTA BTK Zenetudományi Intézetben, Budapesten rendezett zenetudományi ülészakon hangzott el. A húszperces időkerethez alkalmazkodó előadás szövegét érdemben kibővítettem és újraszerkesztettem.

- 1 „Az utolsó évtized: Kodály Zoltán és a Kádár-rendszer művelődéspolitikája”. *Múltunk*, 51/1. (2006), 259–285.; „Háry János Moszkvába érkezik: Kodály és a politikai hatalom – esetleírás 1963-ból”. *Muzsika*, 49/4. (2006. április), 14–16.; „Zene, oktatás, tudomány, politika: Kodály és az államszocializmus művelődéspolitikája (1948–1967)”. *Forrás*, 39/12. (2007. december), 45–63.; „Kodály az államszocializmusban (1949–1967): kultúrpolitika- és társadalomtörténeti tanulmány”. In: Berlász Melinda (szerk.): *Kodály Zoltán és tanítványai. A hagyomány és a hagyományozódás vizsgálata két nemzedék életművében*, Budapest: Rózsavölgyi, 2007, 97–174.
- 2 A Fiumében, 1912-ben született Kádár János 1931-ben csatlakozott az illegális kommunista mozgalomhoz. 1948 és 1950 júniusa között a belügyminiszteri posztot töltötte be. 1951 tavaszán letartóztatták, 1952 decemberében koholt vádak alapján életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték. 1954 júliusában rehabilitálták, és szabadlábra helyezték. A forradalom kitörését követő második napon, 1956. október 25-én a kommunista állampárt, vagyis a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége (MDP KV) első titkárává választották. Az MDP KV október 26-i ülésén a Politikai Bizottság (PB) helyett életre hívott Direk-

I. Két portré

Kodály Zoltán 1959. szeptember 1-jén kézzel írt levélben fordult Kádár Jánoshoz. Galyatetőn kelt sorait patronáltjai – a zenepedagógus Bors Irma, illetve a zeneszerző és népzenekutató Járdányi Pál – érdekében írta az ország politikai vezetőjének.³ Tartalmát illetően a szöveg beleillik a hivatalos döntéshozatali mechanizmust megkerülő, kijáró-közbenjáró folyamodványok műfajába. Egy évtizeddel korábban Kodály fordult már hasonló ügyben Kádár Jánoshoz, aki akkor a belügyminiszteri tisztséget töltötte be.⁴ Szembetűnő ugyanakkor az 1959-es, szűkszavú levél stílusának érdekessége. Kodály így fog mondandójába: „Győri beszédét olvasva, ezen a mondaton akadok meg: 'Általában abbahagytuk az emberek ide-oda cserélgetését és dobálását.' Nos, a népművelési minisztérium nem hagyta abba, sőt mintha most kezdené.”⁵ Levele zárlatába pedig Kodály ezt a mondatot foglalja bele: „Így nehéz országot építeni.” A levél talán csak a megszólítás tekintetében mutat némi engedékenységet. Míg Bibó István még 1970-ben is távolságtartón a „Mélyen Tisztelt Első Titkár Úr”-hoz intézte sorait, addig Kodály levelének címzettje – megfelelően a pártállami protokollnak – az „Igen tisztelt Kádár Elvtárs”.⁶ Persze ellent-

tórium tagja, október 28-án az MDP Elnökségének elnöke lett. A Nagy Imre vezette Minisztertanácscon belül október 30-án létesült Kormány Kabinet tagjává és államminiszterré nevezték ki. Október 31-én a feloszlott MDP helyére lépő új kommunista párt, a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Intéző Bizottsága tagja lett. November 1-jén Münnich Ferencsel együtt átállt a szovjetekhez, és elhagyta Magyarországot. November 2–4. között Moszkvában részt vett a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottsága (KB) Elnökségének ülésén, a szovjet vezetés őt nevezte ki az ellenkormány élére. November 4-én rádióközleményben jelentette be a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megalkulását, s a nap folyamán szovjet katonai géppel vitték Szolnokra. November 7-én a szovjet hadsereg Budapestre szállította, ahol kinevezték a Minisztertanács elnökévé. 1957. február 26-án az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága elnökévé választották. Az 1957. júniusi országos pártértekezleten az MSZMP KB első titkárává, a PB tagjává választották. 1958. január 28-án leköszönt a Minisztertanács éléről és államminiszter lett. 1961. szeptember 13-tól ismét a Minisztertanács elnöke 1965. június 30-ig. Az MSZMP KB első titkári tisztségét 1985-ig töltötte be. 1985 és 1988 között az MSZMP KB főtitkára volt. Az 1988-as országos pártértekezleten kimaradt az MSZMP PB-ből, de ugyanakkor az MSZMP elnökévé választották. Az MSZMP KB 1989. májusi tanácskozásán – egészségi állapotára hivatkozva – felmentették KB-tagságából és pártelnöki tisztségéből. 1989 júliusában hunyt el. Lásd <<http://www.rev.hu/sulinet56/online/szerviz/kislex/biograf/kadar.htm>>, utolsó hozzáférés: 2013. május 20.

- 3 Közli Huszár Tibor (szerk.): *Kedves, jó Kádár elvtárs! Válogatás Kádár János levelezéséből 1954–1989.* Budapest: Osiris, 2002, 141.
- 4 Uott, 143. és 146.
- 5 Uott, 141. A kultúráért felelős kormányzati intézmény korabeli elnevezése helyesen: Művelődésügyi Minisztérium. A levél Kádár János békülékeny hangvételű, konszolidációs célokat szem előtt tartó, szövetségkereső beszédét idézi, amely 1959. augusztus 20-án, a népköztársaság alkotmányának ünnepén, Győrött hangzott el, nyomtatásban pedig a *Népszabadság* 1959. augusztus 22-i számában jelent meg; lásd Huszár Tibor: *Kádár. A hatalom évei, 1956–1989.* Budapest: Corvina, 2012, 114.
- 6 Bibó István Budapesten 1970. február 20-án kelt, Kádár Jánoshoz intézett levelét közli Huszár: *Kedves, jó Kádár elvtárs!*, 376–377. Bibó István 1956. november 2. és 4. között a Petőfi Párt – vagyis az újjászerveződött egykori Nemzeti Parasztpárt – képviselőjeként a Nagy Imre-kormány államminisztere volt. 1956. november 6-án közzétett „kompromisszumos megoldási tervzetében” a többpártrendszer, a Nagy-kormány és az ország semlegességének visszaállítása mellett foglalt állást. 1957-ben juttatta a politikai nyugatra „Magyarország helyzete és a világhelyzet” című emlékiratát. 1958-ban életfogytig-

mondásos is lett volna, ha netán Kodály, a Hazafias Népfront Országos Tanácsa Elnökségének tagja formális elhatárolódást éreztetve fordul Kádár Jánoshoz.⁷

Kádár a válasz ürügyén mindenesetre négyszeres hosszúságú, igen összetett tartalmú levéllel lepte meg Kodályt.⁸ Biográfusa és leveleinek közreadója, Huszár Tibor szerint „Kádár levelezésében egyedülálló ez az írás [...]” Huszár a levelet a kádári „népfrontpolitika” megnyilvánulásaként értékeli, hangsúlyozva, hogy „Kádár elsődleges célja [...] nyilvánvalóan a párt beszűkült politikai bázisának szélesítése volt.”⁹ Breuer János Kodály patrónusi szerepére összpontosítva – az 1956-os forradalmi tevékenysége miatt felelősségre vont Járdányi Pál ügyének szempontjából – értelmezte a levélváltást.¹⁰ A továbbiakban kísérletet teszek néhány újabb szempont felvetésére is.

A megszólítás kérdésében a Kodálynak válaszoló Kádár János alighanem könnyebb helyzetben volt, mint levelezőpartnere. Az „Igen tisztelt Tanár Úr!” úgy fejezi ki a megbecsülést, hogy közben menekülő utat biztosít az urazás *versus* elvtársazás dilemmájából. Az 1959. október 15-én kelt szövegben Kádár igen taktikusan és a retorikai leleményt sem nélkülözve tárta Kodály elé a róla alkotott képét. Másfél évvel korábban a Politikai Bizottság előtt Kodályt még olyan „kritikus ellenfélnek” minősítette, akivel érdemes lehet konzultálni a párt művelődéspolitikai irányelveiről.¹¹ Az irányelvek egyik későbbi vitáján pedig a következőket mondta:

lani börtönre ítélték, 1963-ban amnesztiával szabadult. Idézett levelét azon elítéltek érdekében írta, akik továbbra is 1956-os cselekményükért töltötték szabadságvesztésüket. – Huszár: *Kedves, jó Kádár elvtárs!*, 841–842.

7 E szervezet elsődleges küldetése az állampárt céljainak közvetítése volt a társadalom felé, illetve az, hogy a pártönkívüliek körében támogatókat nyerjen meg e célokhoz, lásd Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest: Osiris, 1999, 409. Az információk és vélemények áramlása ugyanakkor nem volt teljesen egyoldalú a szervezetben: a politikai hatalom birtokosai a Népfrontot konzultációs célokra is használták. Tervezett intézkedéseik várható társadalmi visszhangját többek között eme – a valódi politikai versengés és pluralitás hiányát kompenzáló – szervezetben keresztül igyekeztek felmérni.

8 Kádár János Kodály Zoltánhoz intézett, Budapesten, 1959. október 15-én kelt levelét közli Huszár: *Kedves, jó Kádár elvtárs!*, 142–144.

9 Huszár: *Kádár...*, 116.

10 Breuer János: „Hazádnak rendületlenül...”. Járdányi Pál születésének 80. évfordulójára”. In: uő: *Kodály és kora: Válogatott tanulmányok*. Kecskemét: Kodály Intézet, 172–180., ide: 178–179.

11 Az MSZMP PB 1958. március 11-i ülésének jegyzőkönyvéből idézi Kalmár Melinda: *Ennivaló és hozomány. A kora kádárizmus ideológiája*. Budapest: Magvető, 1998, 150–151. Súlyos vádakot fogalmazott meg ugyanakkor Kodállal szemben egykori patrónusa, Révai József, a Rákosi-korszak meghatározó művelődéspolitikusa, az országot 1953-ig irányító informális „négyesfogat” tagja. Az MSZMP 1957. júniusi pártértekezletén élesen kikelt a zeneszerző ellen, s amellett érvelt, hogy Kodály egyes művei szerepet játszottak az „ellenforradalom” szellemi előkészítésében. Ittész Mihály a *Zrínyi szózatának* fogadtatását elemezve Révai szavait az MSZMP hivatalos véleményeként idézi, lásd Ittész Mihály: „Zrínyi szózata (Ötven éve mutatták be Kodály Zoltán kórusművét)”. *Forrás*, 2005. december, <<http://www.forrasfolyoirat.hu/0512/ittzes.html>>, utolsó hozzáférés 2013. május 30. Ám Révai véleménye nem azonosítható a párt hivatalos álláspontjával. Politikai karrierje éppen ezzel az 1957. júniusi beszéddel zárult le véglegesen. Kádár ugyanis taktikázott, amikor a testileg megtört, agyvérzéséből teljesen már soha fel nem épülő, dacos Révait a párt nyilvánossága elé engedte. Azt akarta, hogy Révai „[...] politikai felfogásának csődje, kudarca, folytathatatlansága mindenki előtt világos legyen, és hogy az ötvenes évek első felét, vagyis a rákosizmust a középszintű pártapparátus előtt is egyértelműen le lehessen zárni. Kádár ezért [...] kíméletlenül 'lesre futtatta' a párt korábbi fő ideológiáját, s ekkor Révai látványosan magára maradt a politikai játéktérben”, lásd Kalmár: *Ennivaló és hozomány*, 46–47.

[...] ha a között kell választani, hogy ilyen közepes nívón szocialista kultúrát adunk, vagy egész magas nívón antiszocialistát [...] ha muszáj választanunk [...], én a közepes színvonalra fogok szavazni, megmondom én ezt Kodálynak is, még ha le is néz, nem félek én attól.¹²

Elgondolkodtató, hogy a párt vezérének éppen Kodály esetleges elitélő reakciója jutott eszébe akkor, amikor az állampárt ideológiájának érvényesítéséről beszélt. A dacos, sőt nyegle fogalmazás ellenére sem véthető el, hogy Kádár számol azzal: Kodálynak oka lehet lenézni őt.

A zeneszerzőnek 1959 őszén írt válaszlevele nemcsak stílusában higgadtabb, de mondandójában is árnyaltabb. Kádár kifejezte tiszteletét Kodálynak „a magyar nép zenekultúrája gazdagításáért végzett nagy munkája” és a magyar nép „javára alkotott nagy művei”, illetve a zeneszerző „emberi tisztessége” iránt.¹³ Ugyanakkor világossá tette, hogy Kodályban olyan „konzervatív világnézetű”, „vallásos gondolkodású” embert lát, aki „szándékainak, tetteinek mérlegét” – úgymond „főkönyvét” – „valahol az égben” tudja, s nem nyerhető meg a szocializmus eszméjének.¹⁴ Kádár levelének egyik fő motívuma mégis ennek a dichotómiának a meghaladása, a „bevonó-beavató” taktika alkalmazása volt.¹⁵ A pártvezér e szavakkal fordult a zeneszerzőhöz:

Önök szép kötelessége lenne segíteni abban, hogy a munkások és parasztok milliói számára oly sötét múlt visszavonhatatlanul és örökre el legyen temetve. Hogy népünk fiai és leányai békében és boldogságban éljenek a jövőben – hogy okuk és módjuk legyen dalolni.¹⁶

Ahogy Kodály szóba hozta Kádár győri beszédét, úgy Kádár is szükségét érezte, hogy jelezze: az ő figyelmét sem kerülték el a zeneszerző által korábban ugyancsak Győrött elmondottak. A politikus most némi iróniával úgy fogalmazott:

Nagyon csodálkoztam a múlt esztendőben, amikor elolvastam az Ön nyilatkozatát, amelyet a Győr megyei lapnak adott. Abban az lepett meg engem, hogy Önnek volt egynéhány jó és elismerő szava küzdelmeinkről és kormányzatunk egyik-másik törekvéséről.¹⁷

12 Az 1959 júniusában elhangzottakat idézi Huszár: *Kádár...*, 115., a kiemelés Huszár Tibortól.

13 Huszár: *Kedves, jó Kádár elvtárs!*, 143.

14 Uott, 143–144.

15 A terminust lásd: Kalmár: *Ennivaló és hozomány*, 151.

16 Huszár: *Kedves, jó Kádár elvtárs!*, 144.

17 Uott, 143. „A kormánynak sok helyes és jó intézkedése van a nyugodt élet kialakításához” – nyilatkozta egyebek mellett Kodály, lásd Békés József: „Néhány perc Kodály Zoltánnal”. *Kisalföld*, 1958. április 4. A riport utánközlésként megjelent a *Magyar Nemzet* 1958. április 15-i számában is. Szövegét közreadja Péteri Lóránt: *Kodály az államszocializmusban (1949–1967)*, 139–140. Itt és Mihály e forrásközlés megjelenése után kifejezte személyes emlékekből táplálkozó kételyét a szöveg hitelességével kapcsolatban: „Már akkoriban eljutott hozzánk – ha jól emlékszem, a zeneszerző bizalmasának, a bencés pap-tanár Nádasi Alfonznak közvetítésével – Kodály ’reklamációjának’ híre. Roszszallását nyilatkozatának önkényes megcsonkítása, s ezzel ’pártállamilag’ értelmezett közreadása váltotta ki. [...] Az persze sajnálatos, hogy nem tudjuk rekonstruálni, mi volt az a bizonyos

A levél legegondolkodtatóbb mondatai mégsem ezek. Egyfelől: Kádár a személyesség húrjait pengette, és mint látni fogjuk, nem is minden hatás nélkül. Az ekkor negyvenhét éves politikus felidézte első, gyermekkori emlékét a nála harminc évvel idősebb zeneszerzőről. Az 1920-as években Kádár János a budapesti Wesselenyi utcai polgári fiúiskolában tanult, ahol 1923-tól énektanárként és a gyermekkar vezetőjeként működött a Kodály- és Mahler-művek előadásában jeleskedő Borus Endre. Kádár 1959-ben így idézte fel mindezt:

Nem volt zenei hallásom, gondolom, arra való hangom sem, így nem kerültem a karénekesek közé. De gyermekésszel is felfogtam valamit abból a nagy és szép dologból, amit Ön és az Ön által támogatott Borus tanár úr az iskola nagyhírű énekkarával akkoriban elértek. Az iskolában láttam Önt először és 10–12 éves koromban tanultam meg tisztelni a nevét.¹⁸

Másfelől: Kádár kifejezésre juttatott egy talán nem magától értődő gondolatot. A politikus ez idő szerint túlnyomórészt az erőszakszervezetekre támaszkodva és a kommunisták számos csoportja által is megkérdőjelezett legitimitációval kormányzott. Most jelezte, hogy Kodály tekintélyen és konszenzusos elfogadottságon alapuló legitimitációját nem tudja, de nem is akarja figyelmen kívül hagyni. E legitimitáció egyfelől a művész, a tudós és a pedagógus hazai, illetve nemzetközi elismertségéből adódott. Másfelől azonban a levett forradalom támogatói közvetlen politikai legitimitációt is ruháztak Kodályra, amelyet Kádár nem tudott, de nem is akart figyelmen kívül hagyni. A Petőfi Párt 1956. november 13-án tett közzé politikai nyilatkozatot „Határozati javaslat Nemzeti Kormányzó Tanács megalakítása ügyében” címmel. A forradalmi szervezetek képviselőiből felállítandó Tanács a javaslat szerint ideiglenesen gyakorolta volna az államfői jogkört. Elnökének Kodály Zol-

’többet is mondtam’ Kodály nyilatkozatában”. Lásd Ittész Mihály: „Kodály Zoltán és tanítványai. Könyv egy korszakos jelentőségű 20. századi zenei-szellemi műhely kisugárzásáról”. *Muzsika*, 51/7. (2008. augusztus), <<http://epa.oszk.hu/00800/00835/00127/2761.htm>>, utolsó hozzáférés 2013. május 30.

Azt dokumentumok is alátámasztják, hogy az eredeti, szóbeli nyilatkozat megcsonkításáról szóló, hallomáson alapuló értesülés elég széles körben elterjedt, s Ittész Mihály mellett Mihályfi Ernőhöz, a Magyar Nemzet főszerkesztőjéhez, illetve magához Kádár Jánoshoz is eljutott. Ám ha ez az értesülés helytálló volt, az azt jelentené, hogy a nyilatkozat meghamisíttatásával a pártapparátus nem csupán a közvéleményt, de önmagát is félrevezette. Ez pedig legalábbis meglepő volna. Orbán László, az MSZMP KB Tudományos és Kulturális Osztályának vezetője szükségesnek tartotta, hogy 1958. április 14-én a *Kisalföldben* megjelent közlemény alapján részletesen tájékoztassa Kádárt Kodály szavairól, méltatva a „pozitív megállapításokat”. Kádár pedig több mint egy évvel később – amikor már bizonyosan birtokában volt a nyilatkozat körülményeivel kapcsolatos járulékos információknak is – Kodályhoz intézett levelében éppen azon az érzékeny retorikai ponton idézte fel a Győrben mondottakat, ahol a tárgyilagos közlések végére érve általános és személyes fejtegetésekbe bonyolódott. Ezt valószínűleg nem tette volna akkor, ha úgy tudja: Kodály szövegét éppen az általa vezetett elnyomó apparátus hamisította meg. Megjegyzendő még, hogy viszonválaszában Kodály sem ragadta meg az alkalmat, hogy Kádárt a nyilatkozata közlésével kapcsolatos esetleges problémákról tájékoztassa. Pedig Kádár egyéb felvetéseire részletesen reagált, s ebben a legkevésbé sem mutatkozott konfliktuskerülőnek. Mindehhez lásd Huszár: *Kedves, jó Kádár elvtárs!*, 143–147., illetve Péteri: *Kodály az államszocializmusban (1949–1967)*, 112–113. és 141.

18 Huszár: *Kedves, jó Kádár elvtárs!*, 143.

tánt jelölték, akit utóbb elnökévé választott a november 21-én megalakult Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsa.¹⁹

Mindezt érdemes megfontolni abban az összefüggésben, hogy 1959 őszén írt levelének csúcspontján Kádár – retorikai értelemben – egyenrangúként kezelte a magyar nép felemelésének kommunista küldetéstudaton alapuló és a kodályi művelődési koncepcióból kibontakozó tervét. E szavakkal fordult Kodályhoz: „Nem tagadhatom, hogy Ön szereti a népet és életművével a zenekultúrában sokat és nagyot adott népünknek. A mi népünk az Ön népe, de az enyém is, aki kommunista vagyok.” A levél végén aztán Kádár helyreállította a számára evidens hierarchiát, mondván: „Én – egyszerűen helyzetemnél fogva – jobban tudom Önnél, hogy mi és egész népünk még mennyit és hogyan botladozik az új életnek ezen a szocialista útján.” Ugyanakkor perspektívaként – a korábban hangsúlyozott világnézeti ellentétet mintegy meghaladva – az éneklő nép és a kommunista társadalom utópiáinak szintézisét állította a zeneszerző elé.²⁰

Kodály egy héttel később írt viszonzválaszában nem zárkózott el a közös nevező keresésétől, de világosan érezte, hogy mandátumát a magyar nép üdvének meghatározására a legkevésbé sem tartja gyengébbnek a Kádárénál: „Örülök, hogy látja törekvéseim végső célját, nézetem szerint a nép anyagi és szellemi emelkedésén csak párhuzamosan lehet dolgozni, sőt a szelleminek mindig elől kell járni, hogy tudja, mire használja az anyagit.”²¹ Egyszersmind korrigálta azt a képet is, amelyet a politikus az ő világnézetéről alkotott:

Én már 1918-ban láttam, hogy a szocializmus útja egyetlen mentsége népünknek, melyet több évtizedes falujárásom és benső érintkezésem alapján jobban ismertem meg, mint bárki más. Ezen az úton már 1918-ban is tovább juthattunk volna az akkor elkövetett óriási hibák nélkül. 1945 után reméltem, hogy a haladás biztosabb és egyenletesebb lesz. De hogyan bízzék a nép olyan vezetésben, amely egy nap kivégeztet egy csomó magas állású embert, röviddel rá exhumálja és dísztemetéssel rehabilitálja őket? Sajnálattal néztem, amikor a párt maga alatt vágta a fát. Egy reakciónak ilyenkor örülni kellett volna.²²

E sorok finoman arra is emlékeztették Kádárt, hogy ő még kisfiú volt csupán, amikor Kodály tagja lett a Tanácsköztársaság Közoktatásügyi Népbiztossága által

19 Standeisky Éva: *Az írók és a hatalom, 1956–1963*. Budapest: 1956-os Intézet, 1996, 127., 144–145.

20 Huszár: *Kedves, jó Kádár elvtárs!*, 144.

21 Kodály Zoltán Kádár Jánoshoz intézett, 1959. október 21-én kelt levelét közli Huszár: *Kedves, jó Kádár elvtárs!*, 145–147. – Kodály e ponton következetesen és politikai rendszerektől függetlenül képviselt nézetének adott hangot. Egy 1929-ben született esszéjében például így fogalmazott: „Hogy mindennek a gazdasági krízis az oka? Minden megjavul magától, csak a gazdaság jöjjön rendbe? Nem hiszem. A művészetnek megvannak a maga külön létfeltételei, a pénztől függetlenül. A nyomor talán gátolja terjeszkedését, de a gazdagság nem mindig segíti elő. A pénz nem termel eszméket. Pénz volna itt elegendő, csak nem mindig arra fordítják, amire kellene. De éppen ami a legértékesebb: azt nem lehet pénzen venni. Nem az erszény, a lélek üressége a nagyobb baj. S ebből nekünk túlon-túl kijutott.” Kodály Zoltán: „Gyermekkarok”. In: uő: *Visszatekintés I.*, szerk. Bónis Ferenc, Budapest: Zene-műkiadó, ³1982, 38–45., idézet a 45. oldalról.

22 Huszár: *Kedves, jó Kádár elvtárs!*, 146.

létrehívott zenei direktóriumnak.²³ Kodály ráadásul összehasonlította az 1918/19, illetve 1956 forradalmait követő oktatáspolitikai tisztogatást, szárazon megállapítva: „A Horthy-rendszer csak olyanokat távolított el, akik 1918–19-ben vezető állást vállaltak, pl. jómagamat. A rokonszenvezők tovább dolgozhattak, mert nélkülkük megállt volna az egész tanügyi apparátus.”²⁴ Azzal, hogy a szocializmus elvi híveként határozta meg magát, Kodály megteremtette a lehetőségét annak, hogy rögtön bírálatot is mondjon a hazai államszocializmus ekkor már évtizednyi múlt-ra visszatekintő politikai gyakorlatáról. Egy, a Hazafias Népfrontban megismert referátumról most úgy nyilatkozott: „A dolgozatból az hiányzik, ami az első tíz év kormányzásából: a magyar nép ismerete és szeretete.”²⁵

Kodály nem tartotta szükségtelennek, hogy a vallásosság kérdésében is árnyalja a Kádárban róla kialakult képet. Goethe mondását idézte egyetértően: „Akinek van tudománya és művészete, annak van vallása. Akinek nincs, annak legyen vallása.” A zeneszerző – Kádár szóhasználatát felidézve – azt is leszögezte: „Az én ’főkönyvem’ kizárólag a lelkiismeretemben van. A gyermekkori vallásos érzést nem felejtettem, ámbar nem teljesítem pontosan az egyház előírásait.”²⁶

Kádár iskolai emlékeire a zeneszerző csak annyiban reagált, amennyiben a politikai támogatását kérte az ekkor már súlyos beteg Borus Endre lakásviszonyainak normalizálásához.²⁷ Későbbi nyilvános fellépései alkalmával azonban nem habozott instrumentalizálni a Kádár által felidézett történetet. Kodálynak az új általános iskolai tantervet bíráló, a *Magyar Zene* című folyóiratban, 1961-ben megjelenő cikkére a Művelődésügyi Minisztérium részéről Miklósvári Sándor válaszolt.²⁸ Ez utóbbi írás meglehetősen elítélő hangot ütött meg a két háború közti időszak Éneklő Ifjúság mozgalmaról. Kodály ezt a hangot 1962 tavaszán, nyilvános beszédében a következőkkel utasította vissza:

Az Ön mérges kifakadása az Éneklő Ifjúság ellen csak a dolog teljes nemismerésén alapulhat, amiért Önt csak sajnálni lehet. *Bezzeg más véleménye van erről Kádár elvtársnak, mert ő*

23 Az 1919 áprilisában létrehozott szervezet vezetője politikai megbízottként Reinitz Béla volt, tagjai pedig Kodály mellett Bartók Béla és Dohnányi Ernő; lásd Eöszse László: *Kodály Zoltán életének krónikája*. Budapest: Editio Musica, 2007, 78.

24 Huszár: *Kedves, jó Kádár elvtárs!*TM 145. – Kodályt a Károlyi Mihály nevével fémjellezhető Első Magyar Köztársaság (a hivatalos meghatározás szerint „népköztársaság”) idején, 1919. február 14-én nevezték ki a Zeneakadémia aligazgatójának. Ugyanekkor Dohnányi Ernő igazgatói kinevezést kapott. Posztját Kodály az 1919. március 21-én kikiáltott Tanácsköztársaság idején is betöltötte. A Tanácsköztársaság bukását követően Kodályt szabadságolták, december 18-án pedig megalakult az ő ügyét is vizsgáló fegyelmi bizottság. A hosszan elhúzódó fegyelmi eljárás eredményeként 1920. június 25-én érvénytelenítették aligazgatói kinevezését, lásd Eöszse: *Kodály Zoltán életének krónikája*, 81–89.

25 Huszár: *Kedves, jó Kádár elvtárs!*, 147.

26 Uott, 146.

27 Uott, 147.

28 Kodály Zoltán: „Megjegyzések az új tantervhez”. *Magyar Zene*, 1/6. (1961. június), 583–587. Újra közli uő: *Visszatekintés I.*, 328–333.; Miklósvári Sándor: „A ’zenei nevelés’ tanterve – vissza a régi Magyarországra fel? Megjegyzések Kodály Zoltán cikkéhez”. *Magyar Zene*, 1/9. (1961. december), 87–91. Kodály ugyanebben a lapszámban további érvekkel egészítette ki korábbi írását: „Még néhány szó a tantervről”. *Magyar Zene*, 1/9. (1961. december), 85–86. Újra közli uő: *Visszatekintés I.*, 334–335.

véletlenül abba az iskolába járt, amelyben az Éneklő Ifjúság egyik oszlopa, boldogult Borus Endre tanított. Szerencsére elegenden élnek még olyanok, s így az Ön elfogult véleménye nem lesz „közvélemény”. Még ma is meg-megszólít engem hol egy vasúti kalauz, hol egy szerelő, hogy „ő is énekelt a Borus tanár úr énekkarában”.²⁹

Kodály nemegyszer élt azzal a lehetőséggel, hogy személyes meggyőződésén alapuló nézeteit politikai tekintélyekkel is alátámassza.³⁰ Különös kedvvel hivatkozott szocialista vezetők általános kinyilatkoztatásaira, ha azokat szembeállította a politikai gyakorlat mindennapi realitásával. Imént idézett előadásában az általános iskolai tanterv tervezetét bírálva a következőket mondta:

Az országos vitát Önök csak felülről látják, a kezes szakfelügyelők jelentéseiből. Azokból persze nem derül ki, hogy a legtöbb pedagógus nem is látta a tantervet. Hozzászoktatták a tanítótságot, hogy ami felülről jön, azt csak hódolat illeti, nem bírálat, ezért aki szólt, helyeselt, a többi hallgatott – és nyelt. De azt mégis egyhangúan suttozták, ha nem is kiáltották, hogy „egyórást tárgy nem tárgy!” Oly sokáig tartották az országot abban a hitben, hogy elég, ha egy ember gondolkodik, hogy fejbőlintó jánosok országa lettünk. Még sokáig tart, míg Kádár János felszólítása teljesül, hogy mindenki gondolkodjék.³¹

A *Kis emberek dalai* című kiadvány 1961 novemberére datált Előszavában pedig Kodály ezt idézi Kádártól: „Semmi szín alatt nem akarjuk, hogy arra nem érett gyermekekkel valamiféle politikai jelszavakat magoltassanak be, s erre mondják azt, hogy íme, világnézetet tanítunk.”³² A kórusáról híres Wesselényi utcai polgári fiúiskola és Kádár kapcsolatához Kodály egyébként 1966-ban még egyszer visszatért. Ezúttal aligha azért, hogy saját álláspontját tekintélyével is alátámassza. A közeg, melyben szavai elhangzottak, inkább azt valószínűsíti: Kodály most a rezsim iránti lojalitását fejezte ki; sőt hozzájárult Kádár nyugati véleményformálókban kialakuló imázsának javításához is. A Jeunesses Musicales párizsi kongresszusán tartott előadásában a magyar ének-zenei általános iskolák hálózatának bővüléséről és tevékenységéről szólva megállapította:

E fontos kísérletek lehetőségét széles látókörű kormányzatunknak köszönhetjük – és talán a szerencsés véletlennek is, hogy miniszterelnökünk, Kádár János, negyven évvel ezelőtt maga is a híres Wesselényi utcai iskola tanulója volt, és megfigyelhette társain az ének játékon keresztül.

29 Kodály Zoltán: „Egy kis számadás. Előadás a Magyar Zeneművészek Szövetségében, 1962. március 8-án”. In: uő: *Visszatekintés III.*, szerk. Bónis Ferenc, Budapest: Zeneműkiadó, 1989, 99–112., idézet a 109. oldalról, kiemelés tőlem: P. L.

30 Ilyesmire nem csupán az államszocializmus időszakában, de a Horthy-korszakban is sort kerített, mely alatt több alkalommal hivatkozott a meghatározó művelődéspolitikusra, Klebelsberg Kunóra. 1929-ben született, e helyütt már idézett írásában például így fogalmazott: „Az iskolából kiinduló nyelvrontásra nemrég találóan mutattak rá Móricz Zsigmond, utóbb gróf Klebelsberg Kunó cikkei.” Kodály: *Gyermekkarok*, 38–45., idézet a 39. oldalról.

31 Uő: *Egy kis számadás*, 105. Az utolsó mondat kiemelése tőlem: P. L.

32 Az Előszót közli uő: *Visszatekintés I.*, 322–323., az idézethez: 323.

33 Uő: „A Jeunesses Musicales párizsi kongresszusán”. In: *Visszatekintés III.*, 154–157., az idézethez 155. – Kodálynak a konszolidált Kádár-rendszer kvázi utazó kulturális nagyköveteként betöltött szerepéről bővebben lásd Péteri Lóránt: *Kodály az államszocializmusban*, 130–136.

Nem tartom érdektelennek azt a körülményt, hogy Kodály Zoltán milyen pontosan idézte fel a Kádár leveléből hét évvel korábban megismert történetet. Nem stilizálta énekes fiúvá a kis Csermanek Jánost (aki később, az illegális kommunista mozgalomban kapta a Kádár nevet); a gyermeket a jóra fogékony, de abból csak töredékesen részesülő kívülálló pozíciójában ábrázolta. Kétségtelen, hogy Kodály már-már politikusi tudatossággal használta fel Kádár életének első kézből megismert epizódját. Mégsem zárnam ki annak a lehetőségét, hogy Kádár története mindeközben ténylegesen szíven ütötte. Hiszen ki más állt volna a húszas évektől kibontakozó kodályi művelődési és pedagógiai program középpontjában, ha nem a budapesti segéd-házfelügyelőként dolgozó leányanya gyermeke?³⁴ A szerény körülmények között élő városi gyerek, aki Kodály diagnózisa szerint sem a polgári magaskultúra javaihoz, sem pedig a Kodály által „egyetlen klasszikus magyar zenének” tekintett népzenehez nem fért hozzá.³⁵ „A pesti gyermek, szegény, az utcai zene hulladékát szedi fel” – hangoztatta Kodály 1929-ben, de hangot ad „optimista várakozásának”, amelyet a fővárosi énektanárok által megvalósított „Gyermek-karest” keltett benne.³⁶ Kodály Zoltán kórusműveit szólaltatták meg ezen a hangversenyen hét budapesti iskola kórusai, amelyek közül – Péterfi István egykorú beszámolója szerint – a Borus Endre vezette énekegyüttes aratta a legnagyobb sikert.³⁷ Kodály meleg szavakkal emlékezett meg a magyar zeneélet „magvetőiről”, a „mindennapi gondokkal küzdő énektanárokról, hajnali tej- és újságkihordó pesti iskolásokról”.³⁸ Ugyanezen a tavaszon debütált Budapesten Beniamino Gigli, a fenomenális tenor.³⁹ Alighanem erre utalt Kodály, amikor így fogalmazott a *Zenei Szemlé*ben megjelent cikkében: „A Wesselényi utcai fiúk egyenkint bizonyára nem tudnak úgy énekelni, mint Gigli. De viszont Gigli egymaga nem tud úgy énekelni, olyan természetű hatást kelteni, mint ők százan együtt.”⁴⁰ Az elit- és a közösségi kultúra sorok között megbúvó szembeállítás talán kissé ideologikus gesztus volt Kodály részéről. 1928-ban ugyanez a fiúkórus Bruno Walter karmesteri pálcáját követve járult hozzá Mahler 3. szimfóniájának nagyszerű előadásához.⁴¹ Bizonyos mindenesetre, hogy Kádár 1959-es levele érzelmekkel telt emlékeket kavart fel Kodályban, s az is elképzelhető, hogy a zene áldásait átérző, de azokat közvetlenül magához venni mégsem képes, nehéz sorsú kisfiú képe fel-felmerült benne, amikor Kádár Jánosra kellett gondolnia.

34 Kádár gyermekkoráról szóló tömör tájékoztatásra lásd Huszár: *Kádár...*, 9–10.

35 A népzene illetően felfogására lásd Kodály Zoltán: „Magyarság a zenében”. In: uő: *Visszatekintés II.*, 235–260., ide: 259.

36 Uő: *Gyermekkarok*, 38. és 43.

37 Az 1929. április 16-án megjelent írást újraközli Péterfi István: *Fél évszázad a magyar zenei életben. Válogatott zenekritikák (1917–1961)*. Budapest: Zeneműkiadó, 1962, 117–118.

38 Kodály: *Gyermekkarok*, 45.

39 Péterfi: *Fél évszázad a magyar zenei életben...*, 119–120.

40 Kodály: *Gyermekkarok*, 41.

41 Péterfi: *Fél évszázad a magyar zenei életben...*, 101–103.

II. Új reformkor?

Kodály haláláig tagja maradt a Hazafias Népfrent Országos Tanácsa (HNF OT) Elnökségének. E fórumon mindössze kétszer szólalt fel. Sajnálatos módon első fel szólására olyan ülésen került sor, amelyről nem készült részletes jegyzőkönyv.⁴² Az esetről Kodály így számolt be Kádár Jánosnak:

Pl. van okom feltenni, hogy legutóbbi fölszólásom a Népfrentban torzítva kerül Ön elé, mert máris így mondta el egy résztvevő valakinek. Hadd mondjam el pontosan, mit és miért mondtam. Simon Péter dolgozata volt a vita tárgya.⁴³ Nem volt szándékom fölszólalni, de mikor az öt előttem szóló egyike sem tért ki a dolgozat fő hiányára, ellenben riktó színekkel festették a magyarság sorsát a környező államokban, azt mondtam: mit szegezzünk ellene a mindenfelől dühöngő sovinizmusnak, ha kiirtjuk azt a csekély magyar öntudatot, ami még tán népünk egy részében megvan. A dolgozattól az hiányzik, ami az első tíz év kormányzásából: a magyar nép ismerete és szeretete. Ezt mondtam, magnetofon és gyorsíró nem volt, hát mindenki úgy adhatja tovább, ahogy akarja. Azt gondolom, a kormányzat nem hagyná a katonai akadémián és nevelő intézeteken Zrínyi Miklós nevét, ha nem állná szavait, hogy „egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók”. Ezzel még nem mondjuk, hogy különbek vagyunk. De ha ehhez sem ragaszkodunk: elveszünk.⁴⁴

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága kongresszusi irányelveit megvitató, 1962. szeptember 7-i HNF OT elnökségi ülés jegyzőkönyve viszont megőrizte Kodály szavait.⁴⁵ Kodály egyfelől a kulturális szféra lobbistájaként lépett fel, másfelől, úgy vélem, mondandója egy részét kifejezetten az ülésen résztvevő Kádár Jánosnak címezte. Kodály üdvözölte, hogy a párt kongresszusi irányelvei „összefonódásról” beszélnek, kifejezve a „gazdasági és kulturális fejlődés megbonthatatlan egységét”. Ugyanakkor a kulturális fejlesztések jelentőségét hangsúlyozta a fogyasztás serkentésére és az életszínvonal növelésére vonatkozó tervek láttán. Bár nem hangoztatta az egykorú, úgynevezett fridsiderszocializmus-vitában elhangzó érveket – melyek elidegenedésről, kispolgári önzésről és a közösségi értékek elhalásáról szóltak –, bizonyos aggályokat megfogalmazott.⁴⁶ Ezen a plé-

42 A testület iratanyagát a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) őrzi, XXVIII-M-4 szám alatt. Kodály az 1959. október 2-i ülésen Simon Péter „Milyen érvekkel harcoljon a Népfrent a különböző nacionalista megnyilvánulások ellen?” című előterjesztéséhez szólt hozzá, lásd MNL OL XXVIII-M-4, 97. doboz.

43 Lásd az előző lábjegyzetet. Hosszas előkészítés után, 1959 szeptemberében jelentek meg az MSZMP tézisei „A burzsoá nacionalizmusról és a szocialista hazafiságról” – ennek kapcsán merült fel ez a téma a legkülönbözőbb fórumokon.

44 Kodály Zoltán Kádár Jánoshoz intézett, az előzőekben már több alkalommal hivatkozott, Budapest 1959. október 21-én kelt levelét közli Huszár: *Kedves, jó Kádár elvtárs!*, 145–147., idézet a 146–147. oldalról.

45 MNL OL XXVIII-M-4, 97. doboz.

46 A korabeli sajtóban zajló polémiaira lásd Horváth Sándor: „Csudapest és a fridsiderszocializmus: a fogyasztás jelentései, a turizmus és a fogyasztáskritika az 1960-as években”. *Múltunk*, 2008/3., 60–83., ide: 79.

numon is elmondta példabeszédét, amelyet 1959 őszén, Kádárnak írt második levelébe már belefoglalt:

Tudjuk, hogy a belga munkások már száz évvel ezelőtt jó szervezettségükkel magas béreket küzdöttek ki, minthogy azonban senki nem világosította fel őket arról, mire lehet a felesleges pénzt költeni, megették az egészséget. Kilószámra ették a húst, ennek következménye volt a sok betegség, korai halál, stb.⁴⁷

Beszédében hosszasan idézte Jókai Mór egyik első irodalmi művét, a *Hétköznapok* című, 1846-ban megjelent regényt, abból is a „szelíd tökéletességű” hős, gróf Szilárdy Leander jellemzését.⁴⁸ Apropóként a szellemi és anyagi felemelkedés „összefonódásának” motívuma szolgált. De vajon nem lehetséges-e úgy hallgatni a Kodály által felidézett Jókai-bekezdéseket, mint afféle királytűkröt vagy intelmeket, melyeket a nyolcvanéves komponista állított a válaszút előtt álló, ötven éves kommunista vezető elé?

Az ifjú gróf szerfelett higgadt kedélyű, gondolkodva tevő, s gondolatjait elvekre építő férfi volt, ki nem mohó újításvágygal rohanta meg a fennálló szokásokat vállalkozásokba kapva, miknek kimeneteléről bizonytalan lehetne, hanem ahol bontott, azt kímélettel tevő, ahol építte, szilárdul; s az biztosította számára leginkább a nép bizalmát és saját tekintélyét, hogy sohasem kapott oly dologba, melynek sikere később kézzelfogható ne lett volna, s nem kezdett olyat, amit később abban hagyott volna. *Nem kezdett mohácsi kombi-nátba, Duna-Tisza csatornába!*

Világosan tapasztalá, hogy a népnek sem anyagi, sem szellemi jólétét külön-külön, egyiket a másik nélkül előmozdítani nem lehet; együtt és egyenlő lépéssel kell annak mindkettőnek haladni, kézben kéz és egyiknek a másikért, s hogy e két érdek: szellemi és anyagi annyira össze vannak egymással szöve, s hogy legcsekélyebb részleteikben egyik a másiknak majd oka, majd eredménye, miszerint e kettőnek egyszeri haladását eszközölni nehéz ugyan, de külön csaknem lehetetlen, s ezen elve volt minden tetteiben a vezérfonal; meg tudta választani a középutat az ideális entuziaszták azon téveszménye között, mely minden embert egyaránt nemesen érző s szabadakarátjában erények gyakorlására hivatott, egymás közt mindenben hasonló s csak a korlátozatlan szabadságban boldog lényekül állít fel, s azon gyáva és önző kaszterdekű elv között, mely teremtményekről tanít, kik csak azért látszanak alkotva és darócba öltöztetve lenni, hogy a náluk hatalmasabbnak földjeit műveljék, s előtte meghajoljanak; grófunk olyannak vette az embert, amilyen: gyarló, de minden nagyra képes agyag, melyet csak alakítani kell, hogy remekmű vagy cserépedény váljék belőle.⁴⁹

Mit is mondott mindezzel 1962-ben Kodály? Feltétlenül többet annál, semmint hogy pusztán megismételte volna a szellemi felemelkedés elsődlegességé-

47 A HNF OT 1962. szeptember 7-i elnökségi ülésének jegyzőkönyve, MNL OL XXVIII-M-4, 97. doboz.

48 A mű elérhető a Magyar Elektronikus Könyvtárban: <<http://mek.oszk.hu/00700/00776/html/>>, utolsó hozzáférés 2013. május 20. Kodály a „Két földesúr” című fejezetből citált. Említésre méltó, hogy a regény az egykorú irodalomtudományi nyilvánosságban is kapott bizonyos figyelmet, lásd Nagy Miklós: „Jókai a franciás romantika ígézetében”. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 71/4. (1967), 409–421., az idézethez: 416.

49 A HNF OT 1962. szeptember 7-i elnökségi ülésének jegyzőkönyve, MNL OL XXVIII-M-4, 97. doboz. Kodálynak a Jókai-szövegbe iktatott megjegyzését dőlt betűkkel emeltem ki.

ről szóló, évtizedekkel korábban kialakított tézisét. Az ifjú Jókai nyelvezetével és ideáljaival megidézte a magyar reformkor szellemét. Ám sem ez az idézet, sem a *Hétköznapiak* általában nem lett volna alkalmas arra, hogy megjelenítse a reformkor legmerészebb – a társadalmi, gazdasági és politikai viszonyok módoszeres átalakítását célzó – programját. De alkalmasint nem is ez volt Kodály célja. A regényben aktuális üzeneteként „a praktikus találmányok ajánlása”, „a modern, emberbarát nagybirtok dicsérete” inkább arra mutat rá: mennyi pozitív változást lehet elérni a „nép” hétköznapijaiban az alapvető társadalmi és politikai struktúrák felforgatása nélkül is.⁵⁰

Na mármost a Kádár-rezsim berendezkedési periódusának, vagyis az 1956 és 1963 közti időszaknak egyik fontos cselekvési iránya a restauráció, vagyis a magyar államszocializmus 1948/49 óta futó programjának „újraindítása” volt, miután a forradalom egyetlen, ám annál jelentősebb történelmi pillanatra lefagyasztotta (vagy legalábbis majdnem lefagyasztotta) a rendszert. Ugyanakkor a kádári politika korán levonta azt a következtetést is, hogy a társadalmi és politikai robbanás – a klasszikus sztálinista politikai gyakorlatra adott reakcióként – megismétlődhet. Az 1956 és 1963 közötti konszolidációs időszakot ezért a restaurációval egyidejű korrekciós törekvések is jellemezték. Ez utóbbiak nem pusztán a forradalom nyugtalanító tapasztalatából következtek. Jelentős részük már az 1963-tól kibontakozó, 1968-ban fordulóponthoz érkező, de 1972-ig még kitartó új kurzust készítette elő, azaz „a szovjet típusú rendszer magyarországi változatának, sőt az egész térségnek leghosszabb, legsikeresebb, a rendszeren valóban tartós lenyomatot hagyó korrekciós és reformperiódusát”.⁵¹ Kodály Jókaira hivatkozó szimbolikus útmutatása tehát találóan mutatott rá a Kádárt ekkoriban foglalkoztató stratégiai kérdésekre – az egyensúly keresésére a stabilitás, a folytonosság és a reform tekintetében. A reformkori párhuzamot megvonva Kodály ráadásul szimbolikusan beemelte a nemzeti történelem folyamába a kommunista vezetés alatt aktuálisan zajló politikai és társadalmi változásokat: e diszkurzív gesztusnak éppen az ő személyes reputációja adhatott súlyt és jelentőséget.

Felszólalása az elnökségi ülésen kedélyes hangulatot teremtett, a jegyzőkönyv kétszer is derűtséget jelez. Kállai Gyula, az Országos Tanács elnöke „Kodály elvtársként”, Kádár – következetesen – „tanár úrként” emlegette őt. Kádár egyébként nem reagált érdemben Kodály szavaira – miután a pártvezér e körben meghívott vendégként szerepelt, a hozzászólások megválaszolása és a tanulságok levonása nem is az ő feladata volt. Egy közbevetése azonban mégis adalékot szolgáltat a Kádár-Kodály viszonyhoz. Kodály felszólalása szóvá tette a megbeszélés tárgyát képező szöveg, vagyis az MSZMP kongresszusi irányelvei terjedelmességét. Vitázó hozzászólásában Kállai Gyula erre szinte mentegetőzve reagált, hogy aztán – Kállait megszakitva – Kádár szólaljon meg: „Hát még ha a tanár úr ott ült volna a bizott-

50 Nagy Miklós Szilárdy Leandert mindezek alapján „széchenyies” figurának nevezi, alkalmasint éppen Széchenyi István alakját szimplifikálva, lásd Nagy Miklós: *Jókai a franciás romantika igézetében*, 417.

51 Rainer M. János: „A magyar 'hatvanas évek': (politika)történeti közelítések”. In: uő: *Bevezetés a kádárizmusba*, Budapest: 1956-os Intézet és LHarmattan Kiadó, 2011, 149–184., az idézethez: 159.

ságban, s tudná, hogy több mint 800 oldal volt az előkészített anyag. Mert minden szakterület elküldte a magáét: 50 oldal.”⁵² Kérdés ez az elvégzett munka alaposságával; egyúttal összekacsintás a másik stratégiai gondolkodóval – a részletekben elvesző buzgó apparatcsikok görnyedt válla felett.

Kállai Gyula részletesen kitért Kodály fejtegetéseire, amelyeket helyeslően idézett fel, s csupán egy futó utalás erejéig állította Jókai mellé a 19. század másik jelentős társadalomkritikai gondolkodóját, mondván: „A marxizmus alapelveihez tartozik az is, hogy a gazdasági alap és a kulturális élet összefüggését helyesen elemzi és mutatja meg.” Kodály hozzászólásának gazdagon rétegzett üzenetei közül a kulturális lobbistáét fogta fel: kifejezte meggyőződését, miszerint az állam „évről évre” többet tud majd fordítani iskolák és kultúrházak építésére, „zenekarok szervezésére”.⁵³

Talán már korábban sor került rá, de 1966-ban bizonyosan megtörtént, hogy Kádár újévi üdvözetlet küldött Kodály Zoltánnak. Kodály kézzel írt válasza jelzi a kettejük közti kommunikáció hangváltozását: a megszólított ezúttal már a „Kedves Kádár elvtárs”.⁵⁴ Rövid üzenetében a zeneszerző így fogalmaz: „Ez az év biztatóan indul: végre történik valami, hogy a nemzetfenntartó parasztság kiemelkedjék a helótasorsból. Bárcsak elég lenne!” E néhány sor jelzi Kodály igényét, hogy – az egyébként Kádár által felkínált kommunikációs úton haladva – országos ügyekről, ha tetszik, nemzeti sorskérdésekről váltson szót a politikai vezetővel. 1966. január 22-én kelt üzenete alighanem Fehér Lajos miniszterelnök-helyettes néhány héttel korábbi bejelentésére utal, mely a mezőgazdasági termények felvásárlási árának növelését és a parasztság szociális ellátásának javítását helyezte kilátásba. Kodály ugyanakkor felhívta Kádár figyelmét Galgóczi Erzsébetnek az *Élet és Irodalom* hasábjain frissen megjelent szociográfiájára, amely a paraszti, illetve a falusi társadalom kiszolgáltatottságával foglalkozott, s felhívta a figyelmet a fiatal falusiak – aggályos folyamatként láttatott – eltávolodására az agráriumtól.⁵⁵ Egyfelől tehát elkönnyelhetjük az öreg Kodály tájékozódásának frissességét. Másfelől azonban árnyalni lehet a „nemzetfenntartó parasztságról” tett kijelentését, illetve Galgóczi helyzetleírását. Azt a tényt ugyanis, hogy a mezőgazdasági dolgozók aránya az aktív keresők között 38%-ról 25%-ra csökkent az 1960-as évtizedben, annak tükrében is érdemes értékelni, hogy ugyanezen időszakban a mezőgazdasági termelés a dualizmus és a Horthy-korszak növekedési ütemét meghaladva, a korabeli nemzetközi átlagnak megfelelően bővült.⁵⁶ Vagyis a termelési színvonal és hatékonyság növekedésének volt a következménye a nemzetközi tendenciáknak egyébként megfelelő, de a nyugati országokéhoz képest fáziskéséses, azokénál egyszersmind

52 A HNF OT 1962. szeptember 7-i elnökségi ülésének jegyzőkönyve, MNL OL XXVIII-M-4, 97. doboz.

53 Uott.

54 Kodály Zoltán Kádár Jánoshoz, Galyatető [1966.] január 22. MNL OL M-KS-288-47-739. őe./1966. Kiemelés tőlem. Ugyanitt megtalálható Kodály levelének gépelt másolata, rajta Kádár kézírásos széljegyzetével: „Láttam. Kádár[,] I. 29.”

55 Galgóczi Erzsébet: „1%”. *Élet és Irodalom*, 1966/4. (január 22.), 1–2.

56 Romsics: *Magyarország története a XX. században*, 432.

gyorsabb – az egyének és a kisközösségek szempontjából sokszor drámai – társadalmi (foglalkozásszerkezeti) átalakulás.⁵⁷

III. Kísérlet az értelmezésre: paternalista beszédmód, paternalista attitűd

Kádár János és Kodály Zoltán kapcsolatának története elszigetelt epizódokból állt. Kommunikációjuk áttekintése során azonban feltűnhetett, hogy találtak közös nyelvet: nem beszéltek el egymás mellett sem a tárgy, sem a fogalomhasználat szempontjából. Könnyen adódik a magyarázat, mely szerint mind a ketten taktikáztak: a meggyőződésük vagy érdekük szerinti jó ügy előmozdítása érdekében keresték a közeledés lehetőségét. Úgy vélem azonban, hogy dialógusukat leértékelné és le is egyszerűsítene ez a magyarázat. Megítélésem szerint e szélessávú párbeszéd alapja a kommunikáló partnerek szemléletének valódi átfedésén alapult. A magyar társadalommal (vagy Kodály és Kádár fogalmát használva: a „magyar néppel”) szembeni paternalista attitűdről van szó. Pontosabban egyfelől arról, hogy mind a ketten otthonosan mozogtak a paternalista diskurzusban; másfelől pedig arról, hogy hajlottak arra: meggyőződéseiket és tetteiket paternalista érvrendszer alapján magyarázzák, igazolják. Ezzel távolról sem állítom, hogy a paternalizmus általános magyarázatként szolgálna 1960 körüli tetteik és szavaik értelmezéséhez. Állításom csupán annyi, hogy egyébként jelentősen eltérő argumentációjukban egyként kimutathatók a paternalizmus gondolati mintázatai.

Paternalizmusról akkor beszélhetünk, amikor az egyén autonómiáját, cselekvési és döntési szabadságát éppen az egyén jólétére, javára, megelégedettségére, szükségleteire, érdekeire vagy értékeire hivatkozva, az egyén beleegyezése nélkül vagy éppen akarata ellenére korlátozzák.⁵⁸ Kodálynak a túlságosan sok húst fogyasztó belga munkásokról szóló példabeszéde klasszikus paternalista tanuláshoz vezet. Ha arra képes személy vagy intézmény korlátozta volna e munkások étkezési szokásokra vonatkozó, a személyes autonómia meglehetősen alapvető körébe tartozó szabadságát, akkor sikerült volna egészségi kilátásaikon javítani, várható élettartamukat pedig növelni. A paternalizmus kritikusai persze vitatják e tanulás érvényét. Felmerülhet egyfelől, hogy a cselekvési szabadság biztos tudata önmagában jótékonyan hat az egyén általános (testi-lelki) közérzetére, korlátozása viszont az ellenkező hatással jár, így a paternalista a legjobb szándékkal sem éri el kitűzött célját. Másfelől felvetődik egy morális probléma is: ha egyáltalán, akkor mely életszférákban, milyen mértékben, milyen eszközökkel és milyen érvek alapján szabad az egyént akarata ellenére boldogítani?

57 Uott, 471.

58 Gerald Dworkin: „Paternalism”. In: Richard Wasserstrom (ed.): *Morality and the Law*. Belmont, CA: Wadsworth Publishing Company, 1971, 107–136., lásd <<http://www.sjsu.edu/people/paul.bashaw/courses/phil186fall2012/s1/Paternalism.pdf>>, utolsó hozzáférés 2013. május 15. Újabban: uő: „Paternalism”. In: Edward N. Zalta (ed.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2010 Edition), <<http://plato.stanford.edu/archives/sum2010/entries/paternalism/>>, utolsó hozzáférés 2013. május 15.

A Kodály által egyetértően idézett Jókai ugyancsak veretes meghatározását adja a paternalista beállítottságnak, amikor regényhősét, gróf Szilárdy Leandert jellemzi. A földesúr úgy viszonyul jobbágjaihoz, mint a jó tanító a diákjaihoz vagy a jó szülő a gyermekéhez. Jókai hasonlatából az is kitűnik, hogy e viszonyulás archetípusa a teremtő teremtményéhez, vagyis az Úré Ádámhoz: „[...] grófunk olyannak vette az embert, amilyen: gyarló, de minden nagyra képes agyag, melyet csak alakítani kell, hogy remekmű vagy cserépedény váljék belőle.” A paternalizmus az ifjú Jókai nézetei szerint arany középút, melyről két rossz irányban lehet letérni. Az *autonómiaalapú felfogást* azért bírálja, mert az – álláspontja szerint – nem számol a realitással, vagyis a társadalmi többség erkölcsi és szellemi gyarlóságával. E gyarlóság okán az egyén többnyire saját javát sem képes felismerni, ezért az egyéni autonómia, a döntési és cselekvési szabadság általánossá tétele nem lehet üdvös sem az egyénre, sem pedig a közjóra nézvést. Az ifjú Jókainál tehát „ideális entuziaszták” által képviselt „téveszménynek” minősül az a felfogás, mely szerint minden ember „egyaránt nemesen érző s szabadakaratójában erények gyakorlására hivatott, egymás közt mindenben hasonló s csak a korlátozatlan szabadságban boldog” lény. Erkölcsi természetű problémák merülnek fel ugyanakkor azzal a felfogással szemben, amelyik az egyén autonómiáját *kizsákmányolás* céljából korlátozza, s ezt az állapotot *elnyomással* tartja fenn. Jókai szerint tehát „gyáva”, „önző” és „kasztérdekű” az az „elv”, „[...] mely teremtményekről tanít, kik csak azért látszanak alkotva és darócba öltöztetve lenni, hogy a náluk hatalmasabbnak földjeit míveljék, s előtte meghajoljanak [...]”.

Kodály és Kádár paternalista beszédmódjának megértéséhez fontos látnunk, hogy a paternalizmus közelébe gyökeresen eltérő előzmények után és nagyon különböző okok miatt jutottak. 1951-es letartóztatásáig Kádár végrehajtója volt annak a sztálinista politikának, amelynek agendáját a jövőbe vetített célok nevében hirdették meg, miközben az egyéni jólét jelen idejű szempontját egy szélsőségesen közösségelvű ideológiával szorították háttérbe. Ennek eszköze az egyéni és csoportautonómiák radikális korlátozása, illetve felszámolása volt; következménye pedig egyfelől az életszínvonal tekintetében mutatkozó általános lefelé nivellálódás, másfelől széles rétegek eleve kritikus életkörülményeinek további romlása lett. A forradalom utáni megtorlásokban és a restaurációban ugyan mutatkozik részleges kontinuitás ezzel a politikával, de a megjelenő korrekciós és reformtörekvéseket már a paternalizmusra jellemző kombináció jellemzi: az egyén jóléte (életszínvonala) középponti kérdéssé válik, miközben az egyén autonómiájának – fokozatosan puhuló – korlátozása továbbra is szükségzerűnek minősül. A forradalom tanulságaiból és a hruscsovi modelltől táplálkozó paternalizmus persze mindvégig csupán egyik összetevője maradt Kádár pragmatikus és diktatórikus eszközrendszerre támaszkodó hatalomgyakorlásának.⁵⁹

59 Rainer M. János: „Kádár János, a reformer”. In: uő: *Bevezetés a kádárizmusba*, 185–199., ide: 194–196. és 199. Rainer ugyanitt a rendszerszintű paternalizmus elemeiként utal „a teljes foglalkoztatottságra, illetve az ingyenes vagy jelképes árú állami szociális, egészségügyi és oktatási szolgáltatásokra, valamint a paternalizmus szociálpszichológiai rendszerére: értékekre, magatartás- és viselkedésmintákra, szerepekre, stratégiákra stb.” Uott, 194.

Kodály az 1920-as években született írásaiban a magyar társadalom alapvető problémájaként tárgyalta az egyéni kezdeményezés elsorvadását, illetve elsorvasztását; az egyéni kiválóság elnyomását; az egyének szabad kezdeményezéséből létrejövő valódi közösségek és a társadalmi szolidaritás hiányát; valamint a korrupció és a kontraszelekció érvényesülését az állam és a társadalom érintkezési felületén. A Horthy-korszak magyar világa elé követendő modellként rendre az idealizált angol társadalmat állította.⁶⁰ Egy olyan társadalmat, amelynek kohézióját – Kodály diagnózisa szerint – az egyének között gazdagon és szabadon kibontakozó közösségiség teremti meg. Ennek legszebb példája Kodály szemében az angol kóruskultúra. Kodály Angliája többértelmű jelkép. Elsősorban az autonómialapú attitűd évszázados és intézményesült hagyományát jelenti, de jelentheti a szigetország első társadalmi osztályaival és a gyarmati „öslakosokkal” szembeni paternalizmus ideáljait is, melyeket a 19. századi brit konzervatívok alakítottak ki. Kodály e helyt már hivatkozott, 1939-es írásában felmerül egy kép, amely tökéletes illusztrációja lehetett volna Benjamin Disraeli társadalmi eszményeinek: „Nálunk elképzelhetetlen, amit Angliában falun látunk, hogy a földesúr családja, személyzete, a tanító és egyszerű munkások közös énekkarba állnak össze. Pedig az angol csakúgy, vagy még jobban fenntartja a társadalmi korlátokat. De a közös munkával elérendő célt mindennek elébe teszi. Nálunk hiányzik az összműködés, szolidaritás szelleme, ezért nem fejlődnek énekkaraink.”⁶¹ Kodály a „One Nation” (nemzeti kohézió) ideológiáját ekkor már alighanem egyszerre szegte szembe a magyar társadalom régtől bíralt polarizáltságával és töredezettségével, illetve az arra radikális „megoldást” kínáló, rasszista közösségelvűséggel.

Úgy tűnik, Kodályt rezignációra készítette az autonómialapú gondolkodás hazai társadalmi bázisának viszonylagos szűkösége, illetve az autonómialapú társadalmi megújulás esélyeinek eleve korlátozott volta vagy éppen lehetetlensége a harmincas, negyvenes és ötvenes évek autoriter, illetve diktatórikus politikai rezsimjeiben. Nem követhetem itt végig a társadalomról való gondolkodásának és beszédmódjának évtizedeken átívelő alakulástörténetét.⁶² Láthattuk egyfelől, hogy 1962-ben, ha sajátosan is, de élt az autonómialapú érvelés lehetőségével: Kádár János kijelentését idézve biztatta önálló véleménynyilvánításra a pedagógusokat. Másfelől fontos azt is észrevennünk, hogy ugyanekkor paternalista érvekkel fordult szembe azokkal a neki nem tetsző spontán társadalmi jelenségekkel, amelyek kibontakozását éppen a diktatúra viszonylagos puhulása tette lehetővé. A zenei tömegkultúra globális trendjeinek 1960 körül bekövetkező hazai áttörése, illetve a

60 E motívumok kivétel nélkül fellelhetők jelen tanulmányban már többször idézett esszéjében: Kodály: *Gyermekkarok*, 40. és 43.

61 Kodály: *Magyarság a zenében*, 257–258. A brit konzervatív paternalizmusról lásd Hans-Dieter Gelfert: *Nagy-Britannia rövid kultúrtörténete. A Stonehenge-től a Millenium dómig*. Ford. Kiss Zsuzsa. Budapest: Corvina, 2005, 170–171.

62 A kérdéskörhöz lásd Hadas Miklós: „A nemzet prófétája. Kísérlet Kodály pályájának szociológiai értelmezésére”. *Szociológia*, 1987/4., 469–490. Hadas vallásszociológiai modellben értelmezte a Kodály-jelenséget – a próféta, a szekta és az üdvtan kifejezéseket alkalmazva Kodályra, tanítványi körére és eszmerendszerére.

magyar fiatalok viselkedés- és magatartásmintáinak ezzel párhuzamosan zajló átalakulása jelentős aggodalmakat váltott ki Kodályból, aki e jelenségcsoportban nyilvánvalóan saját zenei nevelési programjának kihívóját, sőt destruálóját látta. A Magyar Zeneművészek Szövetsége plénuma előtt így fogalmazott:

Hogyan jusson el az igazi szerelem magasztos érzéséig, vagy csak a nagy költők erről szóló remekeinek megértéséig az, aki a legdurvább erotika légkörében nő fel, és hogy találja örömet a mozarti zenekar éteri hangzásában, akinek füléből legfogékonyabb éveiben a szaxofon és a csúszkáló rézfúvók akkordjai kiölték a nemesebb hangzás érzékét? [...] A Szövetség bölcseire kell bíznom, hogy ez ellen a jazz-áradat ellen micsoda védekezési módot tudnak kieszelni. [...] A levegő tele van a jazz mérgevel. Ez ellen csak az iskola adhat ellenmérget, s annak adagja nem lehet elég nagy. A jazz-örület egyéb kihatásairól nem akarok beszélni. De talán hallottak Önök a budai kürett-klubról, és beszéltek a leánytáborok orvosaival?⁶³

Kodály érvelésének paternalista felhangjai tovább rezegnek a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) által 1964-ben elkészített jelentésben („Az ifjúság kommunista nevelésének irányelveiről”). eltérés a két szöveg között, hogy Kodály előadásával szemben a KISZ dokumentuma világosan megkülönbözteti a kritika középpontjában álló modern tánczenét (beat, rock), illetve a jazzt. Ez utóbbit, amelyet a Rákosi-rendszerben még teljesen elutasított és el is nyomott a politikai hatalom, a Kádár-korszakban már inkább domesztikálni igyekeztek. Az sem meglepő, hogy a KISZ érvelésében hangsúlyossá vált az összefüggés a szóban forgó zenei műfajok és a globális világtrend kelet-nyugati megosztottsága között:

A modern tánczene térhódítása érthető és természetes, de nem egyértelműen örvendetes jelenség. [...] A nagy „tánczenei konjunktúrában” gombamódra elszaporodtak az amatőr tánczenekarok és énekesek, s a fiatalok tömegesen pártoltak át hozzájuk. [...] A tehetséges, képzett zenészekből álló együttesek hamar kitűntek, de amikor az igényesebb dzsessz interpretálására vállalkoztak, fokozatosan csökkent közönségük. Nem így egyes igénytelenebb zenekaroké! Néhány – főleg budapesti – kevesebb zenei műveltséggel, de jóval nagyobb feltűnési vágygal megáldott együttes „stílusra” talált egyes külföldi rádióadók (Luxemburg, SZER [Szabad Európa Rádió]) tánczenéjében, amely az utánzásban tovább vesztett értékeiből és „gazdagodott” ritmus[t] *túlhajtó erotikájában*. [...] A korszerű tánczenét kereső fiatalok egy része – főleg Budapesten – az ilyen zenekarok és énekesek köré csoportosult, és ebben már nehéz szétválasztani a kozmopolita, egzisztencialista életjelenségek hordozóit az erkölcsében, világnézetében romlatlan, de ízlésében fejletlen fiataloktól. [...] [A] tánczenénél jóval igényesebb dzsessz [...] művelése [...] kedvezőbb talajt teremt a modern komolyzene befogadásához. A KISZ-szervezetek tánc- és dzsessz-zenei ízlésformáló tevékenysége egyelőre kevés fiatalat érint, további előrehaladás azonban nem képzelhető el az *alapvető* problémák gyors és *gyökeres* megoldása nélkül. [...] Minden budapesti kerületben és a megyeszékhelyeken jelöljenek ki egy-egy [...] zenés, táncos szórakozóhelyet, ahol [...] hetenként egy-két napon társadalmi vezetőség által irányított szeszmentes ifjúsági zenés, táncos programot bonyolíttanak le 18–22 óráig. (El-

63 Kodály Zoltán akadémikus előadása a Magyar Zeneművészek Szövetségében 1962. március hó 8-án. MNL OL XIXI-4-zs-917–1962, 20. doboz. Nyomatásban közli: Kodály: *Visszatekintés* III., 99–112.

lenőrzött és előírt tánrend; szakavatott táncfelügyelet; öltözködési ellenőrzés; tánc és divatbemutató; illemtanítás stb.)⁶⁴

A paternalista beszédmód szövegösszefüggésében értelmezhető Kodálynak a vallásossággal kapcsolatos megjegyzése is, amelyet Kádárhoz intézett 1959. októberi leveléből fentebb már idéztem. Egyfelől Goethére hivatkozott: „Akinak van tudománya és művészete, annak van vallása. Akinak nincs, annak *legyen* vallása.” Másfelől úgy fogalmazott: „A gyermekkori vallásos érzést nem felejthetem [...]”. A vallás tehát a nép, illetve a gyermek fogódzója, s ha ettől megfosztjuk, kár éri az egyént és a közösséget is: „Az ifjúság elvadulását ’erkölcsi ismeretek’ tantárgyával akarják fékezni. [...] Ha valahol kérdezték, miben különbözik a kommunista erkölcs a tízparancsolattól, nem kaptak kielégítő választ.”⁶⁵ Mind ezt rokonszenvvel, de mintegy felülről: művészete és tudománya perspektívájából állapítja meg.

A paternalista diskurzusban való részvétel visszahatást gyakorolt a személyes gesztusokra is, és mind Kodályt, mind pedig Kádárt a nép atyjának szerepe felé terelte. Láthatóan egyetértettek abban, hogy a vezetőnek a néphez fűződő viszonya az atya-gyermek viszonyhoz hasonlítható. A népet mindenekelőtt szeretni kell, utána lehet beszélni a táplálás és a nevelés kérdéseiről. „[...] Ön szereti a népet [...]” – ismeri el Kodály atyaszerepét 1959-ben Kádár. A kommunista kormányzás első tíz évéből hiányzott „a magyar nép ismerete és szeretete” – utalt válaszában Kodály arra, hogy a népnek kijutott a mostohaapákból is, s hogy Kádáron áll: politikusi pályája megfeneklik-e ebben a szerepkörben. A Népfrontban 1962-ben elmondott hozzászólása, 1966-ban kelt személyes üzenete és párizsi beszéde már legalábbis a nép esélyes atyjaként mutatta be, illetve kezelte Kádárt.

E szerepfelfogásokat sajátosan színezi néhány személyes motívum, melyek módszeres elemzéséhez alkalmasint már a lélektanhoz kellene fordulni. Idevágó feltételezéseimet azonban szeretném megfogalmazni. Úgy tűnik ugyanis, hogy miközben Kádár maga is vágyott a nép atyjának szerepére, Kodályban nem csak a magyarok atyját látta, de hozzá fűződő személyes viszonyát is sajátos apakomplexus színezte. A köztük lévő korkülönbség s a zeneszerzőről őrzött élénk gyermekkori emlék mellett e szereptulajdonítást egyéb körülmények is elősegíthették. Kádár apa nélkül nőtt fel, s gyermekként kiábrándító alulnézetből ismerete meg a Horthy-korszak társadalmát. Kodály alakja a népért és a gyermekekért felelősséget érző, azokat szerető *igazi atyaként* tűnt fel előtte a *mostohaatya* által kormányzott országban:

64 Kiemelések az eredeti dokumentumban. Idézi Havadi Gergő: „Individualista, tradicionalista, forradalmár vagy megalkuvó emberek? A jazz politikai és társadalmi megítélése az ötvenes és a hatvanas években”. *Korall*, 11/39. (2010), 31–57., az idézetre: 50–51.

65 Huszár: *Kedves, jó Kádár elvtárs!*, 146.

A felszabadulásig megtanultam Önről annyit, amennyit még a gyalázatos Horthy-rendszerben is meg tudott egy magamfajta, zenével nem foglalkozó, de a nép ügye és a kultúra iránt érdeklődő munkásember tanulni. Ez növelte tiszteletemet Ön iránt.⁶⁶

Maga Kádár viszont nem is állhatott volna távolabb a magyar nép atyjának szerepétől, amikor negyvennégy évesen, a szovjet birodalmi akarat végrehajtójaként elfogadta a neki felkínált főhatalmat. Nem meglepő, hogy fiús lázadást váltott ki belőle a nemzet „tanár ura”, a maga műveltségével, tekintélyt parancsoló, lakonikus beszédstílusával, ikonikus ábrázolásra tökéletesen alkalmas hajviseletével és szakállával. Emlékezhetünk, Kádár miként helyezte önkéntelenül is maga fölé Kodályt 1959-ben: „[...] megmondom én ezt Kodálynak is, még ha le is néz, nem félek én attól.”

Kádár társadalmi elfogadottságának lépcsőzetes növekedését, a „kultusz nélküli tömegember-vezető” imázsának, „Kádár apánk” mítoszának kiépülését nem kell itt részletesebben tárgyalnom.⁶⁷ Amit viszont szükségesnek tartok megemlíteni, az Kádár fokozatosan kialakuló atyimázsának néhány, Kodályra emlékeztető vonása. A gyermektelenség mintha mind a két esetben csak erősítené a szimbolikus alkalmasságot a nép atyjának funkciójára: a gyermektelen férfi a népre fordítja figyelmét és szeretetét. Ehhez a képhez ugyanakkor hozzátartozott az évtizedeken át kitartó hűségnek az az ethosza, amely Kádár János és Kodály Zoltán házasesetét övezte. Mintha erre érezne rá Kádár, azt írván 1959 októberében Kodálynak: „Csak tisztelni tudom Önt [...] [a]zért a mély szeretetért, odaadó gondoskodásért, amellyel azóta elhunyt nejét a sír felé vezető, szenvedéssel teli útján kísérte.”⁶⁸

Az atyaszerep kialakulását ugyanakkor mind a kettejük esetében segítette, hogy privilegizált társadalmi pozíciójukban is megőrizték habitusuknak, szokásaiknak és nyilvános életvitelüknek olyan elemeit, melyek fenntartották körülöttük a puritanizmus atmoszféráját.⁶⁹

Kodály Zoltán anyagi helyzetéből érzékeltet valamit, hogy 1958-ban a Szerzői Jogvédő Hivaltaltól 438 000 Ft jövedelemhez jutott: ez a korabeli magyarországi éves bruttó átlagkereset (18 900 Ft) huszonháromszorosa volt.⁷⁰ Ugyanekkor to-

66 Uott, 143. – Kádár *visszatekintése* persze nem csak emlékekre, de tudatos konstrukcióra, mondhatni konfabulációra is épült, hiszen „[...] alig dolgozott munkásként, élete túlnyomó részét hivatásos pártfunkcionáriusként élte le.” Rainer M. János: „A kultusz nélküli ember”. In: uő: *Bevezetés a kádárizmusba*, 200–214., az idézethez: 207–208.

67 Ezekről lásd Rainer: *A kultusz nélküli ember*; valamint Huszár: *Kádár...*, 246–253.

68 Huszár: *Kedves, jó Kádár elvtárs!*, 143.

69 Kádár-ra lásd Rainer: *A kultusz nélküli ember*; Huszár: *Kádár...*, 246–253.; Majtényi György: „Őrök a vártán. Uralmi elit Magyarországon az 1950-es, 1960-as években”. In: Horváth Sándor (szerk.): *Minden napok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában*. Budapest: Nyitott Könyvműhely, 2008, 289–320., ide: 302.; uő: *Vezércsel. Kádár János mindennapjai*. Budapest: Libri – Magyar Nemzeti Levéltár, 2012.

70 Kodály jövedelmi adatára: MNL OL M-KS-288-33/1959/20. Subik István–Sömjenyi Sándor–Baranyai Tibor: „Jelentés a zeneművészet mai helyzetéről”. Budapest, 1959. március 10. Az 1960-as havi bruttó átlagkereset adata fellelhető a Központi Statisztikai Hivatal honlapján: <<http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat,,hosszu/h,,qli001.html> >

vábbi jövedelme származhatott többek között külföldi szerzői jogvédő szervezetekkel fennálló szerződéses viszonyából, illetve a Magyar Tudományos Akadémián betöltött pozícióiból. Vagyonának dimenzióiról patronáltjai elsősorban olyankor alkothattak képet, amikor szokatlanul nagyvonalú támogatásban részesítette őket. Talán a legemlékezetesebb, de korántsem kivételes eset az ifjú zongoraművész Vásáry Tamásé, aki diplomahangversenye előtt 22 000 Ft-ot kapott Kodálytól, hogy megvásárolhasson egy elsőrangú Steinway zongorát.⁷¹

A többszörösen börtönviselt Kádár János gyorsabban öregedett Kodálynál: ez is elősegítette hasonulását a vágyott atyaszerephez. Beosztottjai, munkatársai már az előtt „az Öreg” néven emlegették, hogy azt életkora indokolta volna.⁷² Nyolc évvel kevesebbet élt, mint Kodály, de mintha utolsó éveiben már jóval idősebb lett volna, mint a zeneszerző volt élete alkonyán. Nem sokkal halála előtt, 1989. április 12-én Kádár hivatlanul jelent meg a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának ülésén. Politikai hatalmától elvtársai, testi és szellemi ereje java részétől pedig a sors fosztotta meg ekkorra. Szavai egy széteső tudat töredékes tartalmairól adtak híradást. A mondatokká már nem mindig formálódó szófüzés nevek sorát vetette fel. A néven nevezettek szinte kizárólag politikusok, méghozzá az oroszországi bolsevik forradalom óta eltelt hetven év szovjet és magyar kommunistái: Vlagyimir Iljics Lenintől Pozsgay Imréig. De volt két kivétel. Két művész, akinek ködképe szintén feltűnt Kádár tudatának láthatárán. Egyikük a világhírű szovjet-orosz bábos, Szergej Vlagyimirovics Obrazcov. Másikuk az ugyancsak világhírű magyar muzsikus, akit Kádár ezúttal is „tanár úrként” emleget: régen és mélyen rögzült reflexét még a szellemi leépülés sem kezdte ki: „Például összebotlottam véletlenül a Kodály tanár úrral, hát azért azt hiszem, azt mindenki tudja, hogy az valaki volt az egész világon a zenében.”⁷³ Mintha a nevek a politikus önazonosságának térképét rajzolnák meg. Utolsó hírt adnak Kádárról, a nemzetközi munkásmozgalom katonájáról; Kádárról, a pragmatikus hatalomtechnikusról (a „bábjátékosról”); és Kádárról, a magyar paternalista vezetőről.

71 Vásáry Tamás: „[Emlékezés]”. In: Bónis Ferenc (szerk.): *Így láttuk Kodályt*. Budapest: Püski, 1994, 368–376., ide: 371–372. Vásáry szó szerint „oklevél-pályázati hangverseny”-ről beszél.

72 Huszár Tibor: *Kádár...*, 246.

73 Kádár János utolsó beszédének hangfelvétele megjelent Kornis Mihály: *Kádár János utolsó beszéde. Szabad előadás*. Budapest–Pozsony: Kalligram, 2006 CD-mellékleteként. Kornis leírata a beszéd e pontján (42') kis pontatlanságokkal rögzíti Kádár szavait (134.).

ABSTRACT

LÓRÁNT PÉTERI

„OUR PEOPLE IS YOURS, BUT ALSO MINE...”

Zoltán Kodály, János Kádár and Paternalistic Thought

This paper examines the personal relationship between the composer, musicologist and educator Zoltán Kodály and the communist politician János Kádár (1912–1989), who was the leader of the Hungarian party-state between 1956 and 1988. Their actual communication can be reconstructed with the exploration of archival documents from the period of 1959–1966. It appears, however, that Kodály’s personality and beliefs exerted a lifelong influence on Kádár – or, at least, Kádár claimed such an influence was exerted on him. Indirect evidence suggests that their correspondence can be traced back to the period of 1948–1950 during which Kádár held the position of Minister for Home Affairs. Apart from his worldwide reputation as a great musician, Kodály was regarded as a Hungarian national icon who was also nominated for head of state by some important organizations during the anti-Stalinist revolution of 1956. Kádár, who was installed as political number-one by the Soviets, directed the brutal repression of the revolution. Despite their differing world views, the two celebrities conducted a meaningful communication on the basis of their paternalistic approach to Hungarian society as well as their shared commitment to careful reforms and considerate modernization as opposed to the often traumatic and radical political and social changes which Hungarian people witnessed, suffered, or generated between 1918 and 1958.

Lóránt Péteri, musicologist and music critic, is Reader and Member of the Doctoral Council at the Liszt Academy of Music, Budapest. He graduated from the same institution in 2002 and also from Eötvös Loránd University, where he studied history, in 2006. As a postgraduate research student, he received supervision from the University of Oxford in 2004/05 and received his Ph.D. from the University of Bristol, UK, in 2008 with a dissertation entitled ‘The Scherzo of Mahler’s Second Symphony: A Study of Genre’. Among his contributions are the studies ‘God and Revolution – Rewriting the Absolute: Bence Szabolcsi and the Discourse of Hungarian Musical Life’. In: Blazekovic Z. and Dobbs Mackenzie B. (eds.): *Music’s Intellectual History*. New York: RILM, 2009); and ‘Form, Meaning and Genre in the Scherzo of Mahler’s Second Symphony’. *Studia Musicologica* 50 / 3-4, 2009.